

Over God gesproken. Wie of wat is God? Bestaat God wel? Daar is lang niet iedereen van overtuigd. Stel je voor: God bestaat. Hoe dan? Kunnen wij ons daar iets bij voorstellen? En stel je voor: God bestaat. Is die God, wiens bestaan verondersteld wordt, dezelfde als de God van de bijbel? Of is het een ander?

Hoe dan ook, al ons spreken over God is naar de mens, mensvormig. Wij mensen hebben een 'God' geconstrueerd, 'geschapen' als het ware. Een 'God' naar ons beeld, op ons gelijkend. Maar wel als iemand of iets tegenover ons, niet samenvallend met ons of diep in ons. Een stem als van buiten, een stem die ons geweten wekt.

We hebben een boek in ons midden, dat daar over gaat. Een verhaal als een stem van buiten. We hebben dat leren verstaan als een Groot Verhaal van bevrijding. Een verhaal dat wil verbinden, bemoedigen, troosten, ook in de betekenis van aansporen: ga nu eens een keer, er is nog zoveel te doen, zoveel dat geen uitstel duldt.

We hoorden enkele fragmenten uit het boek Deuteronomium, het laatste van de vijf boeken van Mozes, de Thora. In de Joodse traditie heet dit boek *Devariem*, 'Woorden', naar de woorden waarmee het opent: 'Dit zijn de woorden die Mozes sprak tot heel Israël.' Het Hebreeuwse *devariem* kan ook worden weergegeven met 'toespraken', want verreweg het grootste deel van dit boek bestaat uit drie lange toespraken van Mozes. In de vlakte van Moab aan de grens van het land Kanaän, in het veertigste jaar na de uittocht uit Egypte, zegt Mozes, de leider en leraar van het volk, nog één keer waar het op staat, hoe de kinderen van Israël moeten leven in het land dat hun gegeven is - een leven in vrijheid.

Zelf zal Mozes de Jordaan niet overtrekken om dat land binnen te gaan. Hij krijgt het te zien, maar daar blijft het bij. In het laatste hoofdstuk van Deuteronomium sterft hij. Op enkele beslissende momenten zou hij hebben blij gegeven van gebrek aan vertrouwen. Sneu voor hem? Ach, het is een verhaal. Wordt zo niet uitgebeeld dat elk groot project van bevrijding meerdere generaties nodig heeft om ook maar iets tot stand te brengen.

Met de dood voor ogen doet Mozes wat hij kan. Het is zijn zwanenzang. Hij weet hoe mensen zijn, niet enkel hoe groot, maar ook hoe klein en zwak. Hoe ze falen. 'Ik weet,' zo zegt hij, 'na mijn dood zullen jullie in verdorvenheid afwijken van de weg die ik je opgedragen heb.' En hij leert ze een lied. Bij wijze van geheugensteun. Zingen helpt om de woorden te kunnen onthouden. Woorden die we het liefst zo snel mogelijk vergeten. Over wat ons onvermijdelijk te wachten staat, tenzij we... Tenzij we de oversteek wagen naar een andere manier van leven, onszelf opnieuw leren uitvinden, omdat de toekomst van ons mensen in deze wereld daar om vraagt. Uitstel kan niet meer, haast is geboden. We moeten een grens over. Maar intussen, onze manier van leven, waarin alles kan en alles moet kunnen - hoezeer zijn we daaraan niet gehecht, hoe vanzelfsprekend mooi en goed en gelukkig makend is dat. Maar ondertussen.

Mozes in Deuteronomium komt krachtig op voor zijn levensproject, maar, let wel, nu op geheel eigen gezag. De vaste formules waarmee in de eerdere boeken voorschriften en regels worden ingeleid, 'JHWH sprak het woord tot Mozes: Spreek tot de kinderen van Israël' - die formules ontbreekt in Deuteronomium.

Wordt God nu gepasseerd? Buiten werking gesteld? Zijn naam doorgestreept - die naam waarin hij zich kenbaar heeft gemaakt, 'geopenbaard', als een God van bevrijding, 'Ik-zal-er-zijn'?

Toch wel enigszins, in zoverre dat hij - of zij, of het, of wat ook - uitgesproken is. Deze God, aldus Deuteronomium, heeft alles gezegd wat er te zeggen valt, wat mensen weten moeten om menswaardig met elkaar te leven - nu is hij uitgesproken. En dat betekent ook: vanaf nu is het aan ons - ons mensen.

Mozes verklaart wat geschreven staat, de 'geopenbaarde' levensleer (Deuteronomium 1:5), maar voegt ook voorschriften en regels toe. Zo laat de Hebreeuwse bijbel de traditie van uitleg, interpretatie en toepassing - wat later in het Jodendom 'mondellinge overlevering' wordt - bij Mozes beginnen. Om die reden hebben de leraren van de klassieke rabbijnse periode het boek *Devariem* ook wel aangeduid als *misjnee torah*, 'Tweede Thora', in het Grieks: *deuteronomion*. Deze 'Tweede Thora' is in menig opzicht een herziening van de 'Eerste Thora' en zo de poort naar een volstrekt nieuw begin.

Daarmee wordt ook gezegd: wat geweest is, is geweest. Het is nu aan ons. Dat is wat elke generatie moet zeggen: het is nu aan ons - wij moeten het doen, wij zelf. Weliswaar op de vleugels van een lange traditie, gedragen door een kostbaar erfgoed dat ons is aangereikt, dat wij bezingen en vieren - waarom zijn we hier anders? - maar toch: het is aan ons.

Ter illustratie. De rabbijnen, de leraren, bijeen in het leerhuis. Een van hen zegt: 'Ik heb een stem uit de hemel gehoord.' Waarop de andere leraren zeggen: 'Dat kan niet. Nooit klinkt er een stem uit de hemel. Dat was misschien zo op de berg Sinai, maar nu niet meer. En mocht er al een stem uit de hemel komen, dan trekken we ons daar niets van aan. Die moeten we negeren. Het is aan ons.'

Zo ontstaat er een drieslag. Horen naar de God van de Thora is horen naar de Thora is horen naar jezelf, naar hart, ziel en verstand - één grote oproep als een stem van buiten die jij je eigen maakt, die jij verinnerlijkt, die je geweten vormt, die jou zegt om een menswaardig leven te leiden en te werken aan een bewoonbare aarde voor al wat leeft. Enkel een stem hebben we gehoord. Zo wordt ons voorgehouden in de grandioze fictie van het boek Deuteronomium. Het is in mensenharten opgekomen het zo op schrift te stellen en door te geven aan alle komende generaties. Met als troostrijke bemoediging en aansporing: dat woord dat leven doet, het is in je mond, in je hart - je kunt het volbrengen.

Geloven we dat? Of, misschien preciezer: geloven we dat nog? Ik geloof in het verhaal, in wat geschreven staat. Geloven in het visioen, je daaraan toevertrouwen is geloven in het verhaal hetzelfde als geloven in de God van dat verhaal? Ook in de zin dat die God zou bestaan?

Dat geloof ik niet - niet meer. Dat hoeft ook niet. Het is niet nodig om te geloven in het bestaan van God, op welke manier ook, om dat verhaal op een zinnige manier te lezen. Om er deel aan te krijgen. Om er inspiratie aan te ontlenen. Om er door te worden opgebouwd. Om in beweging te worden gezet. Dat is dan wel een horizontale beweging, geen verticale - onder ogen zien wat er gebeurt op deze aarde beneden.

Het verhaal dat wij hier proberen hoog te houden, staat in het teken van het 'nog niet'. En daar zou ik aan willen toevoegen: tot op vandaag nog niet. Voltooiing ligt nog voor ons. Zie deze wereld, de heersende wereldorde - hoe onvoldragen. Zie de mensheid op aarde - de systemen van slavernij en onderwerping; met de dood als voornaamste instrument in de handen van de machtigen. Al zijn er ook glimpen van een nieuwe wereld, hier en daar, prille aanzetten, die ons helpen erop te vertrouwen dat toch, wie weet.

Om een klassiek woord te gebruiken: dat 'nog niet' is wat vanouds transcendentie wordt genoemd. Alleen, geen transcendentie naar boven, maar naar voren, de toekomst in - zoals ik geleerd heb van de Joods-marxistische filosoof Ernst Bloch.

Soms praat je met iemand over deze dingen. Over wat nog wel of juist wel, en over wat niet meer. Vorig jaar werkte ik met Huub Oosterhuis aan de redactie van onze Thora-vertaling, de zogeheten 'vijf boeken van Mozes'. Het was niet enkel gestaag doorwerken, er was ook veel gesprek. Verschillende van die gesprekken zal ik nooit vergeten. Zo vroeg hij mij eens, voor mij totaal onverwacht: 'Geloof jij het nog allemaal?' Mijn antwoord: 'Nee, niet meer. Niet meer wat ons te geloven voorgehouden werd. Dat allemaal niet meer. Maar ik woon in het verhaal.' Huub knikte. En zweeg. Het nawoord-lied had hij toen al geschreven. We gaan het zingen. Het begint zo.

Openbaar u aan mij
bekende onbekende.
Die over u van heinde
en verre heeft gehoord
wil nu de spijs ontvangen
van één herkenbaar woord.

Eén herkenbaar woord. Eén. Wat zou dat woord kunnen zijn?

Onnoembaar onbekende,
zeg iets tegen mij.